

Mirela Bašić, MA

RODNI STEREOTIPI I TRADICIONALNE RODNE ULOGE U BAJKAMA

Sažetak

Rodne uloge su duboko ukorijenje u društvu. Kao značajan svjedok tome, navodimo čudesni svijet bajke, kao specifične književne vrste, koja nam omogućava da se osvrnemo na to kako su žene i muškarci prikazani u bajkama, a samim tim u društvu, koje je razvijalo takvu književnu vrstu. Rodne uloge podrazumijevaju skup ponašanja, karakteristika, kao i obrazaca vrijednosti, koje određena kultura očekuje od muškarca i žene. Bajke reprezentuju tradicionalne rodne uloge, u kojima su žene uglavnom prikazane kao pasivne, uspravane ljepotice, služavke ili samo lijepe žene, koje čekaju da se u njihovom životu pojavi neki hrabri, neustrašivi princ (spašava ih ili ih samo zbog ljepote vodi k sebi) koji ih pri tome vodi u svoj dvor, gdje nastavljaju da budu lijepe i pasivne. Ženski subjekt je u bajkama zapravo objekat pokornosti, tišine i patrijarhalnog ustrojstva, kao i tjelesnog ili psihološkog nasilja. Žene kao da svakodnevno izvode svoje performativne uloge, u kojima se od njih očekuje da ispune i izvrše određene aktivnosti, a nagrada za njihovo lijepo ponašanje slijedi na samom kraju, u obliku happy end-a. Heroine u bajkama prvo prolaze faze nasilja, ugnjetavanja, te javnog duhovnog poniženja, da bi u konačnici njihovoj patnji došao kraj i to u obliku predivnog, plemenitog princa koji ih spašava. Na drugoj strani, za razliku od „dobrih“, pasivnih ženskih likova, jesu zli ženski likovi, koji uvijek vođeni svojim željama i nagonima tragično skončavaju. Postavlja se pitanje, zašto je svaka žena, koja je predložena kao moćna, dominantna žena u bajkama po pravilu zla i žena koja na kraju mora doživjeti strašnu smrt. Feminističke studije su u bajkama prepoznale ženske marginalizovane glasove, koje su uglavnom pod kontrolom muškarca: oca, muža, brata i slično. Dekonstrukcijom, ali svakako i feminističkim, gender pristupom, bit će detaljno analizirane stereotipne predstave muškaraca i žena u bajkama, te će se problematizovati utjecaj bajki na rodno osviješten odgoj djece.

Ključne riječi: bajke, gender teorija, feminizam, rodne uloge, stereotipi

Detaljnim iščitavanjem najpopularnijih svjetskih bajki (od kojih će u radu fokus biti na zbirkama bajki braće Grimm, Andersena i Šarl Peroa), uočava se kako bajke uglavnom predložavaju rodnu nejednakost patrijarhalnog društva i predložavaju likove u gender stereotipnom ruhu. Tako su dominantni, aktivni likovi uglavnom muškarci, a ženski likovi uglavnom pasivni i naivni – ukoliko izuzmemo moćne i zle vještice, koje uvijek skončavaju tragično, o čemu će biti riječi kasnije.

To nije slučaj samo sa bajkama, već se slična ili ista situacija javlja u ostalim djelima namijenjenim djeci, kao i u crtanim filmovima, koji ekranizuju poznate svjetske bajke, pa i u čitankama. To bi značilo da djeca, od najranijeg doba zapravo upoznaju prvo stereotipne prikaze muškaraca i žena, koje uzimaju kao normalne, uobičajene i sasvim ispravne. Od tog doba djeca u svojoj svijesti oblikuju neispravne i pristrasne ideje kada su u pitanju tipični obrasci ponašanja muškaraca i žena.

Svrha istraživanja rodni stereotipa u bajkama jeste podizanje svijesti o rodni pitanjima u učenju i poučavanju, osobito u procesu čitanja, s obzirom da djeca već od najranijeg doba dolaze u dodir sa ovom književnom vrstom.

Bajke reprezentuju tradicionalne rodne uloge, u kojima su žene uglavnom prikazane kao pasivne, uspavane ljepotice, služavke ili samo lijepe žene, koje čekaju da se u njihovom životu pojavi neki hrabri, neustrašivi princ (spašava ih ili ih samo zbog ljepote vodi k sebi) koji ih pri tome vodi u svoj dvor, gdje nastavljaju da budu lijepe i pasivne.

Ova bajkovita književna vrsta tako zrcali poziciju uklapanja jedne žene u svoju rodnu ulogu, koju joj je kultura servirala kao takvu i koje bi se trebala pridržavati (barem tako nje društvena sredina očekuje od nje), a koja joj je pri tome od samog rođenja nametnuta. U bajkama tako uviđamo da je „rod usko povezan sa kulturološko-društvenim praksama, odnosno, da je konstruiran od strane dominirajućih društvenih normi“ (Pojmovnik LBT kulture, 2012: 382) i da se svako odstupanje od toga smatra neprikladnim i neprihvatljivim ponašanjem.

O tome je svakako pisala Džudit Batler, koja ističe kako se „pravila“ rodnog ponašanja prenose sa generacije na generaciju u obliku društveno uspostavljenih „označitelja“. Batlerova u svojoj knjizi „Tela koja nešto znače“ upravo ističe kako nažalost rod u našem društvu nije izbor, a u bajkama imamo upravo primjer žene, koja pokorno izvršava ulogu koju joj društvo servira, te je Batlerova upravo takav vid ponašanja okarakterizovala kao pozorišni i performativni čin (Butler, 2001).

Prikaz ženskih likova upravo odgovara poziciji u kojoj se žena pridržava svih normi i stega, koje joj društvo nameće i gdje ona nema svoj vlastiti izbor, a ni pravo glasa, jer čak i izbor princa nije njen, već naprotiv, princ bira nju/svoju ženu, koju pretvara u princezu. Princ je, dakle, taj koji upravo mijenja njen status i njen položaj u društvu i koji je zaslužan što ona postaje princezom. Pored toga, na primjeru Pepeljuge vidimo da se ženski likovi i dalje ponašaju kao dobre i pokorne, poslušne žene iako se nalaze u teškoj situaciji, ukoliko uzmemo u obzir stalna poniženja koja je trpila od strane maćehe i njenih kćerki. Pepeljuga je također divna prema životinjama i ljudima, a samo u svojim sanjarenjima bježi od svakodnevnice. Sve što ona čini, to je na ljubazan i pozitivan način, bez prigovora.

Na drugoj strani, svaki pokušaj djelovanja po vlastitom nahođenju, djevojku dovodi u neku nezgodnu ili pak tragičnu situaciju, čime se indirektno poručuje da ne bi trebale izlaziti iz okvira svojih rodni uloga. Takav slučaj je svakako sa Trnoružicom, koja se sama zbog svoje radoznalosti dovodi u situaciju da pada u duboki san, iz kojeg je naravno budi princ. Istu situaciju imamo i sa Snjeguljicom, koja iz radoznalosti svaki put otvara vrata prerusenoj maćehi, od koje uzima korzet, otrovni češalj i naposljetku otrovnu jabuku, zbog koje upravo biva i otrovana do dolaska njenog princa. Ne zaboravimo ni Crvenkapicu koja nije poslušala savjete svoje majke, već se upušta u komunikaciju sa vukom zbog čega je u opasnost dovela i sebe i svoju staru, bolesnu baku. To su samo neki od primjera u kojima se potvrđuju tipične ženske i muške osobine, a koje se mogu okarakterisati kao načini ponašanja koje naša kultura povezuje sa djevojkom ili ženom (ili dječakom ili muškarcem). Ti načini ponašanja se dovode u vezu sa određenim pridjevima, kao što su: ovisna, emocionalna, pasivna i osjetljiva za žene, te neovisan, emocionalno stabilan, jak, agresivan, autoritativan i racionalan za muškarce (Cranny-Francis, 2003:143-145).

Kao što je prethodno navedeno, očito je da su žene često povezane s negativnim ili inferiornim atributima i karakteristikama dok muškarci izgledaju bolji i jači. U pogledu takvih

predrasuda i onoga što se očekuje od jedne žene, neophodno je da spomenemo još jedan značajan pojam, a to je *seksizam*, koji je itekako u uskoj vezi sa rodnim stereotipima. Taj se izraz može opisati kao "procjena jednog spola, u ovom slučaju muškarca, kao vrednijeg od drugog" (Renzetti and Curran, 2005:31). Seksizam tako ukazuje na djelovanja protiv žena, koja prožimaju sva područja njihovog života, javnih i privatnih, pravnih i ekonomskih, obrazovnih i društvenih, vjerskih i psiholoških i rodnih odnosa. Seksizam u bajkama je posebno prisutan u pogledu samog predstavljanja kvaliteta ženskih likova, koji se uglavnom svode na opise njene nestvarne fizičke ljepote, kojom ona jedino i privuče mladog princa ili muškarca, pri čemu se zanemaruju njene ostale kvalitete. Fizička ljepota je tako najviša vrijednost za žene:

„Najzad uđe u jednu odaju, svu pozlaćenu, gdje vidje najljepši prizor koji se ikada mogao vidjeti: na postelji, čiji su zastori bili razmaknuti, ležala je princeza, kojoj je moglo biti petanest ili šesnaest godina, a i iz nje je zračila blistava vanzemaljska ljepota. Sav ustreptao i zadivljen, kraljević se približi njenoj postelji i pade na koljena pred njom“. (Pero, 2000:16)

U navedenom citatu opisan je prvi susret kraljevića sa princezom, Uspavanom ljepoticom, pri čemu je vidljivo da je akcenat susreta stavljen na očaranost kraljevića blistavom, vanzemaljskom ljepotom mlade princeze.

U bajki o Crvenkapici već u prvoj rečenici imamo stavljanje akcenta na fizički izgled: „Živjela u jednom selu prekrasna djevojčica, kakva se samo mogla zamisliti.“ (Pero, 2000:21) Koliko je ljepota bila naglašavana svjedoči i bajka „Snjeguljica“ u kojoj je princ, nakon što je prvi put vidio Snjeguljicu kako leži u kovčegu, tražio od njih da mu ili prodaju ili poklone kovčeg jer on više ne može živjeti, a da ne gleda u Snjeguljicu. (Grim, 1996:19)

Zanimljivo je u bajki „Zlatokosa“ da se mladi kralj zaljubio u Zlatokosu samo zato što je čuo kako cijeli svijet hvali njenu ljepotu, a da je pri tome nije ni vidio: „...pa se on, kad ču kako cio svijet hvali njenu ljepotu, zaljubi u nju i posla svog izaslanika da je zaprosi“ (Pero, 2000:86), dok u susretu sa Zlatokosom jedan od izaslanika „pade u zanos“ zbog njene ljepote (Pero, 2000:87).

Pored ljepote, druga osobina koja je posebno naglašena kod ženskih likova jeste njihova pasivnost. Rijetki su ženski likovi koji imaju kontrolu nad svojom slobodom i svojim životom. Tako imamo Uspavanu ljepoticu koja sto godina čeka na svog princa, Pepeljugu koja trpi poniženja i koju iz bijede spašava princ, Snjeguljicu koja biva spašena upravo dolaskom princa, Palčicu čija je sudbina bila prvo u rukama stare žabe, potom gundelja i starog krta koji ju je želio uzeti za ženu.

Za razliku od mladih, prelijepih djevojaka, čija je jedina vrijednost uglavnom raskošna ljepota, a koje su obično naivne zbog čega često upadaju u neprimijećene, imamo ženske likove, koji su prikazani kao moćni, koji se vode svojim željama i htijenjima, ali koji po pravilu u bajkama završavaju tragično. To su obično zle, stare vještice, bake ili maćeha, pri čemu opet imamo neraskidivu vezu sa seksizmom, po načelu da žena koja ima vlastite izbore *mora* u bajkama tragično da strada jer takva žena odstupa od rodnih stereotipnih uloga. Takvi likovi završavaju mučnom, tragičnom smrću ili potpunim poniženjem pred kolektivom, jer su upravo svojim djelovanjima izašle iz okvira rodnih nametnutih uloga jednom ženskom subjektu.

Ambiciozne žene u bajkama su, dakle, uvijek prikazane kao zle iznutra, ružne spolja (a i kada su lijepe, ta ljepota vremenom nestane) i obično zlostavljaju druge žene pa i muškarce, kao što je maćeha u Snjeguljici, zla maćeha u Pepeljugi, kao i maćeha Ivica i Marice i mnoge

druge. One su nosioci negativnih i odbojnih osobina, kao što su ispraznost, ljubomora, pohlepa i ponos. O tim osobinama svjedoči i želja Snjeguljicine maćehe da je lovac ubije i da joj donese njeno srce, koje će ona pojesti, što će označiti početak njenog mirnog života i spoznaje da je ona najljepša na svijetu. Kako nije uspjela u svojoj zloj nakani, maćeha završava tragično nakon što je došla na svadbu Snjeguljice i princa:

„A kad je ušla i prepoznala Snjeguljicu, stala je kao ukopana i nije mogla ni da se makne od straha a srce joj prepuknu od silne zavisti i zlobe“. (Grim 1996:20)

Pozicija muških likova u bajkama

Pokušat ćemo sagledati heroje/prinčeve/mladiće i njihovu ulogu u bajkama, u odnosu na živote naivnih mladih djevojaka. Ko budi Uspavanu ljepoticu (Pero, 2000:16), u verziji braće Grimm Trnoružicu (Grimm, 1996:35) iz dubokog sna i tako je vraća u život? Kraljević/carević. Ko u „Maloj sireni“ predivnoj Ariel nudi budućnost i luksuz? Princ Erik. Ko je Pepeljugu izvukao iz njene bijede i položaja u kojem je bila maltretirana od strane maćehe i dvije polusestre? Princ Šarmer. Ko spašava Snjeguljicu nakon kobnog susreta sa zlom maćehom, kada se davi otrovnom jabukom? Princ. Koga kao nagradu za svoj težak život na kraju dobija Palčica – malog princa svih cvjetova.

Ovo su samo neke od situacija u bajkama, kada mlada djevojka biva izbavljena iz nevolje zahvaljujući dominantnoj muškoj figuri, mladog kraljevića, princa ili carevića, koji pri tome u većini slučajeva nije učinio ništa hrabro ili vrijedno nekog sveopćeg divljenja, već se naprotiv uglavnom samo pojavi i svojim poljupcem *istinske ljubavi* razbija čaroliju i spletke. Dakle, slobodno možemo zaključiti da prinčevi u bajkama često nemaju nikakvu izgrađenu osobnost, osim *hrabrosti* i činjenice da su fizički privlačni likovi. Slika koju nam bajka nudi jeste da je princ idealan i to niko ne dovodi u pitanje. On je lik koji osigurava sretan završetak bajke i bez kojeg se jednostavno ne može, koji je uz to opisan kao bogat, zgodan mladić, obično iz dobre, bogate porodice. Za razliku od princeza ili djevojaka, koje su pasivne, prinčevima se daje aktivna uloga i oni dolaze na kraju kao nagrada za svaku mladu djevojku, koja ili je to zaslužila svojim lijepim ponašanjem i dobrotom ili joj to dolazi kao spas nakon dugog perioda nasilja, ugnjetavanja ili ponižavanja u životu. Nagrada za mladu djevojku na kraju bajke jeste brak sa predivnim mladićem, koji dolazi u vidu spasitelja ili idola, kojem se svi dive. On je taj fatalni muškarac zbog kojeg su djevojke iz kraljevstva spremne rezati dijelove stopala samo da bi njihova noga odgovarala cipelici koja bi ih dovela do statusa princeze ili kraljice, kao što je to slučaj u bajci o Pepeljugu:

„Starija uze cipelicu i pođe s majkom u sobu da je isproba. Kako je cipelica bila premalena pa joj palac nije mogao stati, majka joj pruži nož i reče: 'Odsijeci palac, kad budeš kraljica, nećeš morati da hodaš pješice.' Djevojka odsiječe palac, utiska nogu u cipelicu, stisnu zube od bola i izađe pred kraljevića, a on je kao svoju nevjestu uze na konja i odjaha s njom.“ (Grim, 1996:28)

U verziji Šarl Peroa mladi princ nije čak taj koji ide da traži svoju princezu sa cipelicom, već šalje svoje ljude da obave taj posao umjesto njega, te da mu je na kraju dovedu jer on to tako želi i tako treba da bude. U verziji braće Grim princ je prikazan kao smio, lukav mladić koji je naredio da se stepenice namažu smolom, pa kada djevojka bude trčala kući da joj ostane cipelica pomoću koje će je pronaći, te je lično išao u potragu za svojom princezom. U bajci o Trnoružici sve što je carević trebao uraditi jeste da se pojavi i poljubi prelijepu Trnoružicu da

bi sva čarolija nestala, dok izostaje svaki oblik njegove istinske hrabrosti, pameti ili nekih smjelih poteza.

Čini se da Snjeguljica uopće ne bi nastavila sa svojim životom da se na njenu životnu stazu nije pojavio princ, čije je prisustvo neophodno za njeno oživljavanje. Tu uviđamo kako je muška figura predložena kao jedina opcija kojom bi se Snjeguljica vratila u život, te time dobija i bračnu ponudu koju uopće ne razmatra, već je Snjeguljica prihvata kao jedini mogući ishod njene tragične priče, a princ je jedini koji će joj obezbijediti sigurnost i bijeg od svakog zla u njenom životu.

Način na koji je predložena veza između mladića/careva/prinčeva i djevojaka/princeza jeste utemeljen na fizičkoj privlačnosti koja postoji među njima, a to je ono jedino što princ zapazi na mladoj djevojci, te je zbog toga i prosi, nakon čega obično uslijedi njihov brak u kojem žive „sretno do kraja života“ bez ikakvih dubljih poveznica između dva partnera. Kao da je fizički izgled jedino bitno mjerilo za sretan završetak i uspješnu bračnu zajednicu.

Za stereotipnu ulogu *očeva* uglavnom se vezuje odlika brižnosti, zatim skrb oko finansijske situacije, te teži fizički radovi, međutim u nekim bajkama se uočava kako ta uloga potpuno odudara od stereotipne. Kao primjer možemo uzeti sljedeće bajke: „Snjeguljica“, „Pepeljuga“, te posebno „Ivica i Marica“, gdje *su očevi izuzetno pasivni* likovi, koji se uopće ne zauzimaju za svoju djecu, posebno u slučaju kada maćeha tjera Ivicu i Maricu iz očeve kuće, pod izgovorom da nemaju dovoljno hrane. Kada je u pitanju bajka „Pepeljuga“, u verziji Šarl Peroa (Pero, 2000) je zanimljivo da se očinska figura gubi već na samom početku bajke, a on je jedina njena krvna veza. Naime, njen otac se pojavljuje tu samo kao osoba koja u Pepeljugin život dovodi drugu ženu-maćehu, a slično je i sa bajkom „Snjeguljica“ gdje se otac također pojavljuje samo na početku, te ga, kao zaštitničke figure, u životu male, nezaštićene Snjeguljice više i nema. U verziji bajke „Pepeljuga“, koju su zapisali braća Grimm (Grim, 1996), otac se pojavljuje još jednom, kada kreće na put i kada pita Pepeljugu i njene polusestre šta žele da im donese sa puta. Izostavljen je bilo kakav vid nježnosti oca prema njegovoj jedinici. Zapravo, primjetno je u ovom pojavljivanju da svoju jedinicu gleda identično kao i ostale dvije kćerke njegove supruge. Očevi se tako javljaju samo u uvodnim dijelovima bajke, nakon čega potpuno iščezavaju sa pozornice.

Općenito, uloge koje očevi inače imaju u bajkama, su sljedeće:

1. odsutan ili mrtav otac (*Snjeguljica, Pepeljuga, Džek i čarobni grah*)
2. otac pokoran zloj majci/maćehi (*Ivica i Marica, Zlatokosa*)
3. otac koji je zlonamjeran prema svojoj djeci;
4. otac koji se žrtvuje za svoju djecu (*Ljepotica i zvijer*).

Zaključak

Iščitavanjem bajki i pažljivom analizom dolazi se do rezultata, koji pokazuju da su oba spola često predstavljana stereotipnim izrazima. Žene su prikazivane kao podložne i ovisne o muškarcima, koji ih na kraju spašavaju i bez kojih zapravo i nema spasa.. S druge strane, muški likovi su prikazivani kao da imaju moć, hrabrost, snagu i pamet.

Izvori

1. Andersen, Hans Kristijan (2013), *Ružno pače i druge bajke*, Šahinpašić, Sarajevo.
2. Grimm Jakob (1996), *Bajke*, Sarajevo Publishing, Sarajevo;

3. Pero, Šarl (2000), *Bajke starih vremena*, Svjetlost, Sarajevo;

Literatura

1. Bettelheim, Bruno (2000), *Smisao i značenje bajki*, Poduzetništvo Jakić, Cres
2. Butler, Judit (2001), *Tela koja nešto znače* (Book 9 of Edicija Reč), Samizdat B92, Beograd
3. Cranny-Francis, Anne (2003) et al. *Gender Studies: Terms and Debates*, New York: Palgrave Macmillan
4. Girard, Marc (2013), *Bajke braće Grimm – psihoanalitičko čitanje*, TIM pres, Zagreb
5. Pintarić, Ana (1999), *Bajke – pregled i interpretacije*, Matica Hrvatska Osijek, Osijek
6. Popović, Marijana (2013); *Uloga bajki u analitičkoj psihoterapiji* (doktorska disertacija), Beograd
7. Prop, Vladimir (1982): *Morfologija bajke*, Beograd, Prosveta
8. Prop, Vladimir (1990): *Historijski korijeni bajke*, Sarajevo, Svjetlost
9. Renzetti, Claire M., and Daniel J. Curran (2005), *Ženy, muži a společnost*, Prevod. Petr Pavlík, Praha: UK, Karolinum
10. Von Franz, Marie-Louise (2007), *Interpretacija bajki*, Scarabeus-naklada, Zagreb
11. Zlatar, Manuela (2007), *Novo čitanje bajke: arhetipsko, divlje, žensko*, Centar za ženske studije, Zagreb

GENDER STEREOTYPES AND TRADITIONAL GENDER ROLES IN FAIRY TALES

Abstract

Gender roles are deeply rooted in society. As a significant witness to this, we point out a miraculous world of fairy tales, as a specific literary species, which allows us to look at how women and men are represented in fairy tales, and in society, which has developed fairy tales. Gender roles imply a set of behaviors, characteristics, and patterns of values that a certain culture expects from a man and a woman. Fairy tales represent traditional gender roles, where women are mostly depicted as passive, sleepy beauties, servants, or just beautiful women who are waiting for some brave, fearless prince to appear in their life (rescues them or loving them because their magical beauty) and then lead them to their palace, where women continue to be beautiful and passive. A female subject in fairy-tale is actually an object of submission, silence and patriarchal organization, as well as physical or psychological violence. Women perform their performative roles every day, and society expects from them to complete and perform certain activities, and the reward for their nice behavior is in the form of a happy end (phrase, "happily ever after" or "and they lived happily ever after"). The heroines in fairy-tales first pass through the stages of violence, oppression, and public humiliation, so that ultimately their suffering comes to an end in the form of a magnificent, noble prince who saves them. On the other hand, difference from "good", passive female characters, are evil female characters, always driven by their wishes and instincts tragically ending. The question is, why every woman who is presented as a powerful, dominant woman in fairy-tales is evil and a woman who must ultimately experience a terrible death. Feminist studies have recognized feminine marginalized voices in fairy tales, mostly under the control of a man: father, husband, brother, etc.

Deconstruction, but certainly with the feminist, gender approach, will be analyzed in detail the stereotypical performances of men and women in fairy tales, and also the influence of fairy tales on gender-responsive childhood education will be discussed.

Key words: fairy tales, gender theory, feminism, gender roles, stereotypes